

## НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯК БАЗОВІ У РОБОТІ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ЗАПОВІДНИКІВ ЧЕРКАЩИНИ

Статтю присвячено проблемі науково-краєзнавчих досліджень у роботі національних та державних історико-культурних заповідників Черкаської області. Аналізується методологія досліджень та основні краєзнавчі видання.

*Ключові слова:* історико-культурні заповідники, краєзнавство, наукові видання.

**Федорова Татьяна Николаевна, соискатель, Киевский национальный университет культуры и искусство**  
**Научно-краеведческие исследования как базовые в работе историко-культурных заповедников**

### Черкасчины

В статье рассматривается работа национальных и государственных историко-культурных заповедников Черкасской области в части научно-краеведческих исследований региона. Анализируется методология исследований и основные краеведческие издания.

*Ключевые слова:* историко-культурные заповедники, краеведение, научные издания.

**Fedorova Tetiana, PhD-student, Kiev national university of culture and arts**

### Scientific and local researches as a base in the work of historical and cultural reserves of Cherkasy region

The article deals with the problem of the scientific and local researches in the working of the national and state historical and cultural reserves of Cherkasy region. The methodology of the research and the main regional editions are analyzed.

Among the science that studies the relationship and interaction of the events that occurred in different periods in the area, particularly the local lore, which is a collection of scientific disciplines with different content and separate methods. It forms a powerful scientific movement to promote the knowledge about one or the other edge or region. Our region is connected with a lot of memorable events in national history, the life and activity of outstanding personalities of Ukraine, including Bohdan Khmelnytsky and Taras Shevchenko. The four national, three state historical and cultural reserves, there are the twenty three museums of the state and communal ownership, all of them keep and enhance the cultural heritage of the region.

The scientific and local researches in national and state historical and cultural reserves are highly relevant, because occupy a leading place in the national-cultural revival of the sovereign Ukraine and are pillars of the state.

There are no studies which analyze the activity of the reserves in the modern scientific historiography.

The aims of this article are to analyze the scientific-regional activities of the national and state historical and cultural reserves of Cherkasy region, to research methodology and to discuss the main regional editions.

Museum staff conducted a comprehensive study of the history of towns and villages of Cherkasy region, published the regional history literature. The marketing and analytical research of the tourist and excursion routes and the demand for visits to historical and cultural monuments are conducted. On the basis of reserves and museums the memory lessons, lectures to students on local history topics, including the study of the customs and rites of the Ukrainian people are organized.

From the beginning of its origins the research work of historians was aimed at studying the secret pages of the history of towns and villages, the life and work of famous fellow of the history of the individual aspects of social and economic life, the protection and preservation of historical and cultural monuments of the region. The results of years of researches is the implementation of various forms of local history, the local history readings, meetings, the preparation of presentations and exhibitions and the radio broadcasts.

A peculiar result of local history research is not only the Region but the whole of Ukraine, was the first Ukrainian Congress of museums, dedicated to the 200th anniversary of the birth of T. G. Shevchenko, which was held from 13 to 17 September 2010 in Cherkassy. The Congress was organized by the Department of culture and tourism of Cherkasy regional state administration and regional the Museum of local history. The founders developed new regional editions, including "The Development of museums in Cherkasy" and "Cherkasy cultural and tourist". The nineteen regions of Ukraine and Kyiv delegated 154 participants (51-of the regions of Ukraine, 103 representatives of the Museum and the local history of Cherkasy region) to take part in the work of the Congress.

Summarizing, you can make such conclusions that the studying of local history of each region is the basic of the General history of Ukraine. In Cherkasy we didn't only save the local tradition, but we updated the methodology of their research and formed an innovative approach to highlight the results of this work through the publication of popular scientific and journalistic literature, organizing and conducting exhibitions, seminars, meetings and other cultural events. So it is necessary in the in the cities and districts of the region to continue the studying of the local history, its prominent figures, to preserve and enhance the spiritual heritage of our region.

*Key words:* historical and cultural reserves, regional studies, scientific publications.

Серед наук, що вивчають зв'язок та взаємодію певних подій, що відбувалися у різні періоди на тій чи іншій території, особливо вирізняється краєзнавство, яке є сукупністю наукових дисциплін, різних за змістом і окремих за методами дослідження. Саме воно утворює собою могутній науковий рух із популяризації знань про той чи інший край або регіон. Із нашим краєм пов'язано багато вікопомних подій державної історії, життя і діяльність видатних постатей України, серед яких Богдан Хмельницький і Тарас Шевченко. Зберігають і примножують культурну спадщину регіону 4 національні, 3 державні історико-культурні заповідники, у складі яких діють 23 музеї державної та комунальної форм власності.

Науково-краєзнавчі дослідження у роботі національних та державних історико-культурних заповідників є досить актуальними, оскільки посідають провідне місце в авангарді національно-культурного відродження суверенної України і є опорою її державності.

В сучасній науковій історіографії фактично відсутні дослідження, в яких аналізувалася б ця діяльність заповідників. Водночас на розвиток туристичної, пам'яткоохоронної та музейної сфери на території Черкаської області звертали увагу Ю. Тихоненко [20], Н. Сушко [19] О. Мельниченко [9] та О. Костюкова [7].

Метою даної публікації є аналіз науково-краєзнавчої діяльності національних та державних історико-культурних заповідників Черкаської області, методології їх досліджень, а також розглядаються основні краєзнавчі видання.

У незалежній Україні розвитку краєзнавства приділяється досить значна увага. Відповідно Указу Президента [21] та постанови Кабінету Міністрів України [14] на Черкащині було затверджено обласну програму розвитку краєзнавства на період до 2010 року [16]. Адаже тривалий час історія нашого краю була спотворена радянськими історіографами. Саме тому науково-краєзнавчі дослідження займають у роботі національних та державних історико-культурних заповідників одне із провідних місць.

Музейними працівниками проводяться всебічні дослідження з вивчення історії міст і сіл Черкащини, видається краєзнавча література. Проводяться маркетингово-аналітичні дослідження туристично-екскурсійних маршрутів та попиту на відвідування історико-культурних пам'яток. На базі заповідників та музеїв області організуються заняття, уроки пам'яті, лекції з учнями та студентами на краєзнавчу тематику, у тому числі з вивчення звичаїв, обрядів українського народу.

Тільки за період 2003-2007 років на Черкащині проведено низку краєзнавчих заходів. Так, у Тальнівському районі відбулася Всеукраїнська історико-краєзнавча акція з вивчення природи та етнографії "Краса і біль України" (державний історико-культурний заповідник "Трипільська культура"), Кам'янським державним історико-культурним заповідником розроблено туристичний маршрут "Поселення доби бронзи та поселення Черняхівської культури в с. Куликівка та на околиці м. Кам'янка". Вивчаючи і досліджуючи історію рідного краю, його видатних людей, краєзнавці-науковці та краєзнавці-аматори намагаються не лише узагальнити накопичене, а й детально описати події минулих років, відтворити історичну правду. Завдяки їхнім зусиллям побачили світ видання "Від роду до роду" П.Я. Степенькіної та С.Ю. Степенькіна (Корсунь Шевченківський національний історико-культурний заповідник) [18].

Науковцями національного історико-культурного заповідника "Чигирин" проведено Міжнародну наукову конференцію, присвячену 60-річчю відділу скіфо-сарматської археології інституту археології Національної академії наук України та 15-річчю заповідника [1]. Тут також щорічно проводяться Всеукраїнські симпозиуми молодих гончарів із подальшою передачею до фондів заповідника авторських творів.

Видано ґрунтовні дослідження з регіональних історій "Малий енциклопедичний словник Корсунщини" у 2-х томах [8]. Цікавим є фотовидання Шевченківського національного заповідника (м. Канів): 4 комплекти листівок із його краєвидами та об'єктами, а також каталог робіт канівських художників.

На матеріалах досліджень науковців історико-культурних заповідників, музейних працівників, краєзнавців в області видано науково-краєзнавчі роботи. Це, зокрема, такі видання: науковий часопис "Пам'ятки України (Чигирин, Суботів, Холодний Яр)" [13], колективне дослідження науковців-археологів "Исследоване поселений-гигантов Трипольской культуры" [6], "Місто на скелястих берегах Тясмину" [10].

Дослідницько-пошукова робота краєзнавців від початку своїх витоків була спрямована на вивчення малодосліджених сторінок історії міст і сіл, життя і діяльність відомих земляків історії окремих сторін суспільно-економічного життя, охорону та збереження історико-культурних пам'яток краю. Як результат багаторічних досліджень, втілення різних форм краєзнавчої роботи – краєзнавчих читань, засідань, підготовка виступів до них, а також виставки та радіопередачі.

До 65-річчя Корсунь-Шевченківської наступальної операції Корсунь-Шевченківським державним історико-культурним заповідником організовано та проведено науково-практичну конференцію "Корсунь-Шевченківська наступальна операція – частина стратегічного наступу військ Червоної армії на території України в зимово-весняну кампанію 1944 року". Організовано та проведено Третє наукові читання "Історія Корсунщини в особах".

Родзинкою у роботі науковців національного заповідника "Батьківщина Тараса Шевченка" є відтворення старовинних вишитих узорів села Шевченкового. Поповнення фондів заповідника експонатами шевченківської тематики є складним і тривалим процесом. Тому особливу цінність становлять подаровані закладу Головою Комітету з Національної премії України імені Тараса Шевченка Миколою Жулинським книги, що висвітлюють життєвий та творчий шлях Кобзаря, живопис Миколи Терещенка "Пам'ятник жінці-матері", вишитий портрет Т.Г.Шевченка Тамари Молокової та рушник Ніни Красюк [4].

Крім основних видів наукової діяльності, заповідником проводиться значна робота по виданню краєзнавчої літератури. Цікавість викликають "Пізній цвіт: Поезії. Пісні. Гумор" Володимира Засідателя [3], "Паросток батьківського саду: Зацвіт Шевченкової доли" Любові Мулявко [12], Путівник "Батьківщина Тараса Шевченка" [15].

Щороку на теренах Черкащини відбувається непересічна подія-Всеукраїнська акція "Трипільська толока". Організатором такого дійства став державний історико-культурний заповідник "Трипільська культура". Засновники акції ставили за мету збереження та примноження культурної спадщини, відтворення автентичного середовища поселень Трипільської культури, створення сприятливих умов для розбудови туристичної інфраструктури.

Проведений 2008 року захід допоміг врятувати від природного руйнування 2 приміщення: трипільське житло та майстерню. 2009-го були проведені завершальні роботи на цих будівлях. Тоді до заповідни-

ка з'їхалось понад 200 учасників із 6 регіонів України та переважної більшості областей Черкащини. Серед учасників заходу переважають саме музейні працівники та краєзнавці. Оскільки трипільське житло було не тільки зручним, здоровим, а й красивим, під час проведення толоки-2011 чимало творчих людей взялися оздоблювати стіни старовинними символами. Такий розпис, кажуть майстри пензля, має своє сакральне значення. Та й фарбу для цього використовують таку ж саму, як і шість тисяч років тому. І з'явилися на стінах малюнки, що символізують родючість, спокій, стабільність, такі характерні для нас, українців [5].

Переможцем обласного конкурсу на кращу екскурсію та кращого екскурсовода стала тематична автобусна екскурсія "Корсунщина козацької доби. Подорож козацькими місцями" Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника [2].

Своєрідним підсумком краєзнавчих досліджень не лише Черкащини, а і всієї України, став І-й Всеукраїнський з'їзд музеїв, присвячений 200-річчю від дня народження Т.Г.Шевченка, що відбувся із 13 по 17 вересня 2010 року у місті Черкаси. Засновниками З'їзду також виступили управління культури і туризму Черкаської облдержадміністрації та Черкаський обласний краєзнавчий музей. Засновниками підготовлено нові краєзнавчі видання, серед яких "Розвиток музейної справи на Черкащині" [17] та "Черкащина культурна і туристична" [23].

Для участі у роботі З'їзду 19 областей України та місто Київ делегували 154-ох учасників (51-із областей України, 103-представники музейно-краєзнавчої справи Черкаської області).

Цікавою подією під час проведення З'їзду стало науково-краєзнавче дослідження львівсько-черкаських науковців. Саме у ході його роботи представники Львівського меморіального музею М.Грушевського дізналися про причетність роду Грушевських до Черкащини, побували на хуторі села Худолівка-Грушківці, знайшли місце садиби родини Грушевських та у ході польових досліджень зібрали матеріали для музейних експозицій.

У ході роботи З'їзду було також створено "Шевченкову скарбницю" – банк даних української Шевченкіани із матеріалів, що надійшли від його учасників: доповіді та ілюстративний матеріал на електронних носіях. Серед них необхідно відзначити "Увічнення пам'яті Т.Г.Шевченка на Хортиці" (Національний заповідник "Хортиця"), "Шевченкіана національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського", розповіді про пам'ятники та увічнення пам'яті Кобзаря у Донецькій, Херсонській, Миколаївській, Дніпропетровській, Полтавській, Луганській, Львівській областях [11].

А влітку 2011-го, враховуючи численні побажання колег, організаторами З'їзду проведено позачерговий обласний музейно-краєзнавчий семінар. Під час його роботи відбулася презентація альманаху "Уклін Кобзареві", виданого управлінням культури облдержадміністрації за матеріалами досліджень шевченкознавців та присвяченого 150-річчю перепоховання Т.Г.Шевченка на Чернечій горі у Каневі [22]. Крім того, учасники семінару мали можливість ознайомитися зі створеним у с.Вереміївці Чорнобаївського району першим приватним історико-етнографічним музеєм "Козацькі землі України" та поспілкуватися із його автором-дослідником історії Козацької України Володимиром Недяком.

Підсумовуючи здійснений аналіз, можна дійти висновку, що саме науково-краєзнавчі дослідження кожного регіону є базовими у дослідженні загальної історії України. На Черкащині не лише збережено краєзнавчі традиції, а й оновлено методику їх дослідження та сформовано інноваційний підхід до висвітлення результатів даної роботи шляхом видання науково-популярної та публіцистичної літератури, організації і проведення виставок, семінарів, зустрічей, інших культурно-масових заходів. Тому необхідно і надалі у містах і районах області продовжувати роботу з вивчення історії Черкащини, її видатних діячів, зберігати і примножувати духовну спадщину нашого краю.

### Література

1. Від Кіммерії до Сарматії: 60 років Відділу скіфо-сарматської археології ІА НАНУ (Матеріали Міжнар. наук. конф.). – К.: Корвін-Пресс, 2004. – 116с.
2. За результатами текстових матеріалів регіональних екскурсій та прослуховувань під час виїзних засідань конкурсної комісії визнано переможцями конкурсу на кращу екскурсію та кращого екскурсовода і присуджено місяць// Культура. Мистецтво. Туризм Черкащини / Тетяна Федорова (гол.ред.). –2010. – №2. – С.67.
3. Засідатель В.І. Пізній цвіт: Поезії, пісні, гумор / Володимир Засідатель. – Черкаси: Вид. марка "Брама". Вид. О.Ю.Вовчок, 2001. – 156, [1] с.
4. Звіт про діяльність державного історико-культурного заповідника "Батьківщина Тараса Шевченка" у 2009 році// Архів управління культури і туризму Черкаської облдержадміністрації №02-15.
5. Інформація державного історико-культурного заповідника "Трипільська культура" від 26.07.2011// Архів управління культури і туризму Черкаської облдержадміністрації № 02-12.
6. Исследование поселений гигантов Трипольской культуры в 2002 2004 гг. [Круц В. А., Корвин-Пиотровский А. Г., Рыжов С. Н., Бузян Г. Н., Овчинников Э. В.] / Институт археологии НАН Украины. – К., 2005. – 140с.
7. Костюкова О. М. Краєзнавчо-екскурсійна справа в Україні в 20-х роках ХХ ст.: суспільно-політичний, освітній і культурологічний аспект [Текст] : монографія / О. М. Костюкова. – Черкаси : Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2010. – 171 с.
8. Малий енциклопедичний словник Корсунщини: Видання в 2т./ Парасковія Яківна Степенькіна (відп.ред.) / Корсунь-Шевченківський, 2004. –Т. 1 : А-К. –2003. – 196с., Т.2.: Л-Я. – 2004. – 336с.
9. Мельниченко О.В. Музейна справа та пам'яткоохоронна робота на Черкащині в другій половині ХХ - початку ХХІ ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. В. Мельниченко. – Черкаси : Б.в., 2007.
10. Місто на скелястих берегах Тясмину : іст. нарис до 360-річчя заснування м. Кам'янки / О. Г. Шамрай, Г. М. Таран, Л. О. Бондаренко [та ін.]. – Черкаси : Вертикаль : Кандич С. Г., 2009. – 244 с.
11. Музейники України провели на Черкащині свій перший з'їзд //Черкащина культурна і туристична/ Тетяна Федорова (гол. ред.). – 2010. – №2-3. – С.20.

12. Мулявко Л. Д. Паросток батьківського саду: зацвіт Шевченкової доли / Л.Д. Мулявко ; передм. В.Пахаренка. – Черкаси: Брама-Україна, 2006. – 159 с.
13. Пам'ятки України: історія та культура: науковий часопис / Міністерство культури і мистецтва України. – 2002. – Ч.2. – 208 с.
14. Про затвердження Програми розвитку краєзнавства на період до 2010 року // Постанова Кабінету Міністрів України від 10.06.2002. – №789.
15. Путівник "Батьківщина Тараса Шевченка"/ Передмова Л.Шевченко. – Черкаси: Брама, 2007. – 12 с.
16. Про затвердження обласної програми розвитку краєзнавства на період до 2010 року // Рішення Черкаської обласної ради від 27.12.2002. – №5-4.
17. Розвиток музейної справи на Черкащині [Текст] : до 90-річчя заснування обл. краєзнавчого музею : матеріали наук.-практ. конф., 18 червня 2008 р., м. Черкаси / Упр. культ. і туризму Черкаської облдержадміністрації. – Черкаси : Брама-Україна, 2009. – 144 с.
18. Степенькіна П. Я. Від роду-до роду / П. Я. Степенькіна, С. Ю.Степенькін. – Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2008. – 309 с.
19. Сушко Н. В. Історичні місця та розвиток туризму наЧеркащині (90-ті роки ХХ століття – початок ХХІ століття): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01/ Н.В. Сушко. – Черкаси: Б.в., 2010 г. – 20с.
20. Тихоненко Ю.М. Шевченківський національний заповідник у м. Каневі (1925-2005рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ю.М.Тихоненко. – Черкаси: Б.в., 2012.
21. Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні // Указ Президента України від 23.01.2001. – № 35/2001.
22. Уклін Кобзареві : альманах : до 150-річчя перепоховання Тараса Шевченка на Чернечій горі / упоряд. Т. Федорова. – Черкаси : Управління культури Черкаської облдержадміністрації, 2011. – 60 с.
23. Черкащина культурна і туристична. Спецвипуск: музеї-заповідники – туризм / Тетяна Федорова (гол.ред.). – 2010. – №1. – 20с.

### References

1. Vid Kimmerii do Sarmatii: 60 rokiv Viddilu skifo-sarmatskoi arkheolohii IA NANU (Materialy Mizhnar. nauk. konf.) / K.: Korvin-Press, 2004. – 116s.
2. Za rezultatamy tekstovyykh materialiv rehionalnykh ekskursii ta proslukhovuvan pid chas vyiznykh zasidan konkursnoi komisii vyznano peremozhstsiamy konkursu na krashchu ekskursiiu ta krashchoho ekskursovoda i prysudzheno mistsia // Kultura. Mystetstvo. Turyzm Cherkashchyny / Tetiana Fedorova (hol.red.). –2010. – №2. – S.67.
3. Zasadatel V.I. Piznii tsvit: Poezii, pisni, humor / Volodymyr Zasadatel. – Cherkasy: Vyd. marka "Brama". Vyd. O.Yu.Vovchok, 2001. – 156, [1] s.
4. Zvit pro diialnist derzhavnogo istoryko-kulturnoho zapovidnyka "Batkivshchyna Tarasa Shevchenka" u 2009 rotsi// Arkhiv upravlinnia kultury i turyzmu Cherkaskoi oblderzhadministratsii №02-15.
5. Informatsiia derzhavnogo istoryko-kulturnoho zapovidnyka "Trypilska kultura" vid 26.07.2011// Arkhiv upravlinnia kultury i turyzmu Cherkaskoi oblderzhadministratsii № 02-12.
6. Issledovanie poselenii gigantov Tripol'skoi kultury v 2002 2004 gg./[Kruts V. A., Korvin-Piotrovskii A. G., Ryzhov S. N., Buzian G. N., Ovchinnikov E. V.] / Institut arkheologii NAN Ukrainy. – K., 2005. – 140s.
7. Kostjukova O. M. Kraieznavcho-ekskursiina sprava v Ukraini v 20-kh rokakh XX st.: suspilno-politychnyi, osvitiini i kulturolohichni aspekt [Tekst] : monohrafiia / O. M. Kostjukova. – Cherkasy : Vydavnytstvo ChNU im. B. Khmelnytskoho, 2010. – 171 s.
8. Malii entsyklopedychnyi slovnyk Korsunshchyny: Vydannia v 2t./ Paraskoviia Yakivna Stepenkina (vidp.red.) / Korsun-Shevchenkivskiy, 2004. –T. 1 : A-K. –2003. – 196s., T.2.: L-Ya. – 2004. – 336s.
9. Melnychenko O.V. Muzeina sprava ta pamiatkookhoronna robota na Cherkashchyni v druhii polovyni XX - pochatku XXI st.: Avtoref. dys... kand. ist. nauk: 07.00.01 / O. V. Melnychenko. – Cherkasy : B.v., 2007.
10. Misto na skeliastykh berehakh Tiasmynu : ist. narys do 360-richchia zasnuvannia m. Kamianky / O. H. Shamrai, H. M. Taran, L. O. Bondarenko [ta in.]. – Cherkasy : Vertykal : Kandych S. H., 2009. – 244 s.
11. Muzeinyky Ukrainy provely na Cherkashchyni svii pershyi zizd //Cherkashchyna kulturna i turystychna/ Tetiana Fedorova (hol. red.). – 2010. – №2-3. – S.20.
12. Muliavko L. D. Parostok batkivskoho sadu: zatsvit Shevchenkovoii doli / L.D. Muliavko ; peredm. V.Pakharenka. – Cherkasy: BraMa-Ukraina, 2006. – 159 s.
13. Pamiatky Ukrainy: istoriia ta kultura: naukovyi chasopys / Ministerstvo kultury i mystetstva Ukrainy. – 2002. – Ch.2. – 208 s.
14. Pro zatverdzhennia Prohramy rozvytku kraieznavstva na period do 2010 roku // Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10.06.2002. – №789.
15. Putivnyk "Batkivshchyna Tarasa Shevchenka"/ Peredmovia L.Shevchenko. –Cherkasy: BraMa, 2007. – 12 s.
16. Pro zatverdzhennia oblasnoi prohramy rozvytku kraieznavstva na period do 2010 roku // Rishennia Cherkaskoi oblasnoi rady vid 27.12.2002. – №5-4.
17. Rozvytok muzeinoi spravy na Cherkashchyni [Tekst] : do 90-richchia zasnuvannia obl. kraieznavchoho muzeiu : materialy nauk.-prakt. konf., 18 chervnia 2008 r., m. Cherkasy / Upr. kult. i turyzmu Cherkaskoi oblderzhadministratsii. – Cherkasy : BraMa-Ukraina, 2009. – 144 s.
18. Stepenkina P. Ya. Vid rodu-do rodu / P. Ya. Stepenkina, S. Yu.Stepenkin. – Cherkasy : Chabanenko Yu. A., 2008. – 309 s.
19. Sushko N. V. Istorychni mistsia ta rozvytok turyzmu naCherkashchyni (90-ti roky XX stolittia – pochatok XXI stolittia): Avtoref. dys... kand. ist. nauk: 07.00.01/ N.V. Sushko. – Cherkasy: B.v., 2010 h. 20s.
20. Tykhonenko Yu.M. Shevchenkivskiyi natsionalnyi zapovidnyk u m.Kanevi (1925-2005rr.): Avtoref. dys... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Yu.M.Tykhonenko. –Cherkasy: B.v., 2012.
21. Pro zakhody shchodo pidtrymky kraieznavchoho rukhu v Ukraini // Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 23.01.2001. – № 35/2001.
22. Uklin Kobzarevi : almanakh : do 150-richchia perepokhovannia Tarasa Shevchenka na Chernechii hori / uporiad. T. Fedorova. – Cherkasy : Upravlinnia kultury Cherkaskoi oblderzhadministratsii, 2011. – 60 s.
23. Cherkashchyna kulturna i turystychna. Spetsvypusk: muzei-zapovidnyky – turyzm /Tetiana Fedorova (hol.red.). – 2010. – №1. – 20s.